

FILOLOGIYA FANLARI

O‘ZBEK XALQ O‘YINLARINING BOY MA‘NAVIY MEROSIMIZ SIFATIDA O‘ZIGA XOSLIGI

Safarova Nigora Oxunjonovna, filologiya fanlari nomzodi, professor Buxoro davlat pedagogika instituti, nigor.safarova@mail.ru

O‘ktamova Sabina Azizjon qizi, Buxoro davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti, uktamovasabina29@gmail.com

УНИКАЛЬНОСТЬ УЗБЕКСКИХ НАРОДНЫХ ИГР КАК НАШЕ БОГАТОЕ ДУХОВНОЕ НАСЛЕДИЕ

Сафарова Нигора Охунжоновна, кандидат филологических наук, профессор Бухарский государственный педагогический институт, nigor.safarova@mail.ru

Уктамова Сабина Азизжоновна учится на 1 курсе аспирантуры Бухарского государственного педагогического института. uktamovasabina29@gmail.com

THE UNIQUENESS OF UZBEK FOLK GAMES AS OUR RICH SPIRITUAL HERITAGE

Safarova Nigora Okhunjonovna candidate philology of sciences, professor Bukhara State pedagogical institute, nigor.safarova@mail.ru

Oktamova Sabina Azizjonovna, a 1st-year graduate student at the Bukhara State Pedagogical Institute, uktamovasabina29@gmail.com

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada xalq o‘yinlarining bolalar hayotida tutgan o‘rni haqida fikr yuritiladi. O‘zbek xalq o‘yinlari tarixi, uni to‘plash, ularni o‘rgangan va to‘plagan olimlar haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: o‘yin, folklor, bolalar o‘yinlari, janr, syujet, personaj.

АННОТАЦИЯ: В данной статье рассматривается роль народных игр в жизни детей. Представлена история узбекских народных игр, их коллекция, а также ученые, которые их изучали и собирали.

Ключевые слова: игра, фольклор, детские игры, жанр, сюжет, персонаж.

ANNATATION: This article discusses the role of folk games in children's lives. The history of Uzbek folk games, their collection, and the scientists who studied and collected them are presented.

Key words: game, folklore, children's games, genre, plot, character.

O‘zbek folklorining boshqa janrlari kabi bolalarning an'anaviy o‘yinlari ham o‘ziga xos tarixiy-genetik ildizlarga va badiiy tadrijga ega. Ularning vujudga kelishida qadimgi insonlarning ibtidoiy tasavvur-tushunchalari, dastlabki mifologik qarashlari, diniy e'tiqodlari,

turli ramziy xatti-harakatlari, turmush tarzi, urf-odatlar, marosimlari etarli darajada ta'sir ko'rsatgan. O'yinlarga aniq va haqqoniy voqea-hodisalar, ajdodlarimizning turmush tarzi, kasb-kori, qiziqish va intilishlari, harbiy bilimlariyu tajribasiga aloqador voqeliklar, an'anaviy urf-odatlar asos bo'lgan. Shuning uchun voqebandlik o'yinlarning eng muhim xususiyati sanaladi. O'yinlardagi harakat real voqealar bilan aloqador bo'lib, o'zida qadimiy tushuncha, urf-odat va marosimlarning izlarini tashiydi. O'yindagi har bir voqea hayotiy asosga ega uydirmadir. Shuning uchun ular bekorchi, ermak uchun bajariladigan harakatlar emas, balki ijtimoiy-tarixiy, tarbiyaviy ahamiyatga ega harakatlar yig'indisidir. O'yinlar syujet asosini tashkil etgan voqea-hodisalarning realligini, qadimiyligini ko'rsatuvchi belgilar bir talay. Masalan, o'yinlarda hamisha g'olib kelishga intilish, o'yinning g'alaba bilan yakun topishi, bolalarning jismoniy yoki aqliy kuchining sinovdan o'tkazilishi, odatda, epik asarlarga xos an'anaviy motivlar bo'lib, ular o'yin janrining ham qadimiyligidan va epik an'ana doirasida yaratilishidan dalolat berib turadi.

Ayrim o'yinlarda ishtirok etuvchi personajlarning kim ekani, ismi, kasb-kori, amali yoki laqabi ma'lum qilinadiki, bundan ularning real zaminga ega ekanligi ko'rinib turadi. Masalan, "Ninachi", "Tursun xola", "Sotuvchi va xaridor", "Podsho va vazir", "Bo'ri va cho'pon" kabi o'yinlar bunga misol bo'ladi. Yoki yana bir qator o'yinlarda cho'pon, kulol, sotuvchi, o'qituvchi kabi real hayotning faol kishilari, mehnat ahli obrazi uchraydi. Bularning barchasi o'yinlar syujet asosini tashkil etgan voqea-hodisalarning realligini ko'rsatib turadi. Biroq o'yinlarning kattagina qismi o'tmishda yaratilgan bo'lib, ularning kelib chiqishiga qadimgi ajdodlarimizning animistik, totemistik va turli magik tasavvur-tushunchalari, e'tiqodiy qarashlari zamin bo'lgan. Bu esa o'yinlarning yo nomida, yo tarkibida uchraydigan ayrim motivlarda sezilib turadi. Aytaylik, bolalar o'rtasida keng tarqalgan "Oq terakmi, ko'k terak" o'yini asosida ibtidoiy insonlarning oq va ko'k ranglar haqidagi mifologik qarashlari bilan bir qatorda daraxtlar topinchiga daxldor totemistik tasavvur - tushunchalari ham yotadi.

Ba'zi xalq o'yinlarida qadimgi insonlarning hayvonlarga nisbatan e'tiqodiy munosabatlari, ayrim hayvonlarni kult yoki totem sifatida ardoqlashlari bilan bog'liq tasavvur-tushunchalari yaxshigina saqlanib qolgan. Jumladan, hayvonlar haqidagi o'yinlarning kelib chiqishiga ibtidoiy kishilarning totem va kultlarga sig'inib o'tkazgan qadimiy marosimlari hamda hayvonlar haqidagi ertaklar syujeti yetarli ta'sir ko'rsatgani shubhasiz. Chunki hayvonlar haqidagi o'yinlarning aksariyati to'ppadan-to'g'ri totem hayvon (yoki boshqa hayvon) nomi bilan atab kelinadi. Masalan, o'zbek bolalar o'yini "Ot", litva bolalar o'yini "Vilkelis" ("Bo'ri bolasi"), dog'istonlik bolalar o'yini "So'qir ayiq", komi bolalar o'yini "Suvt, kor!" ("Bug'u, to'xta") kabilar shular jumlasidandir. Bu o'yinlarda totem-hayvon asosiy personaj vazifasini bajargan. Bolalar o'yin jarayonida shu hayvon qiyofasiga kirib, unga taqlidan harakat qiladilar.

Ajdodlarimiz bo'ri va ot totemi haqidagi qarashlarga ishonib kelganliklari tarixiy va ilmiy manbalar orqali ma'lum. Qizig'i shundaki, bo'ri va ot haqidagi totemistik tasavvurlar o'yinlar syujetida ham sezilarli darajada saqlanib qolgan. Ot va bo'ri obrazi ishtirokida yaratilgan o'yinlar bir talay. Shunday o'yinlardan biri o'g'il bolalar repertuarida uchraydigan "Ot" o'yinidir. Qadimdan xalqimiz o'rtasida ot o'ynasa qurg'oqchilik yuz bermaydi. Hosil mo'l bo'ladi. Yil barakali keladi degan ishonch keng tarqalgan.

Ot o'yini bilan bog'liq e'tiqodiy qarashlar hozirgacha saqlanib kelmoqda. Masalan, o'g'il bolani beshikka bog'lash yoxud sunnat qilish to'yida, albatta, aspakbozni taklif qilish an'anasi bor. Bunda biror kattaroq kishi yoki 10-15 yoshlardagi o'smir usti rangli va bezakli yopinchiqli yog'och otni belidan pastki qismiga kiyib olib, ot kabi sakrab-sakrab turli muqomlar bilan o'yin ko'rsatadi. Yig'ilganlar esa "bizni ham shunday shodiyonaga etkazsin" degan yaxshi niyat bilan aspakbozga xayru sadaqa berishadi. Aspakbozlik dorbozlar o'yini vaqtida ham ko'rsatiladi.

Aspakbozlik aslida kattalar repertuaridan bolalar repertuariga ko'chgan ritual o'yinlardan biridir. Ot o'yini ko'pincha yil boshida bahor mavsumida, dehqonchilik ishlarini boshlashdan oldin ritual o'ynalib kelingan. Bu dehqonchilik ishlariga samara keltiradi deb ishonilgan. Hatto kattalar bolalarga gildan, sopoldan yoki yog'ochdan "otcha" (aspak) o'yinchog'ini yasab berib, ot o'yinini ko'rsatib berishni so'rashgan. Yoxud bolalarning o'zlari endi kurtak yozgan toldan yoki tutdan xivich kesib olib, ot o'yinini ko'rsatishgan.

Ayrim o'yinlar kult sanalgan jonivorlar nomi bilan atalganligini kuzatish mumkin. Ularda kult sanaluvchi turli jonivorlar asosiy personaj sifatida talqin qilinadi. Bolalar mehr bilan unga taqlid qilib o'ynaydilar. Jumladan, "Ayiqlik polvon", "Ayiqlik polvonning bog'ida", "Ilonni dumidan ushlab ol", "Qushlar", "Oqsoq turna", "Tuya va bo'taloq" kabi o'yinlar bunga misol bo'ladi. Bu o'yinlarda bolalar kult sanaluvchi jonivorlar obrazini yaratishga harakat qiladilar. Ba'zi o'yinlarda ibtidoiy insonlarning animistik, gohida esa fetishistik qarashlari saqlanib qolgan. Masalan, cho'p, tosh kabilar vositasida o'ynaladigan o'yinlar bolalar o'rtasida bejiz keng tarqalmagan. Ularning vujudga kelishiga qadimgi insonlarning animistik tasavvurlari asos bo'lgan. "Besh tosh" nomli o'zbek bolalar o'yini hamda "Yetti tosh", "Uch tosh" kabi arman bolalar o'yini, "Sehri tayyoqcha" nomli rus bolalar o'yini, "Soyosh tayak" nomli boshqird, "K'ak'ma tayak" nomli dog'iston bolalar o'yinlari tosh va tayyoq kabi predmetlarning g'ayritabiiy qudratga ega deb qaralishi asosida paydo bo'lgandir. Inson bu predmetlarning kuchli magik qudratga egaligiga ishongan. O'yinlar bolalar faoliyatida alohida o'rin tutuvchi, ko'p vazifali, etnopedagogik mohiyatga ega an'anaviy va ommaviy hodisalardan sanaladi. Ular xalq madaniyatining ajralmas bo'lagidir. Hamma xalqlarda ham o'yinlar shu xalqning bebaho madaniy boyligi hisoblanadi. Chunki ularda har bir xalqning turmush tarzi, urf-odatlar, ruhiy olami, dunyoqarashi, axloqiy-estetik qarashlari o'z aksini topgan

bo'ladi.

O'yinlarda xalqning qiyofasi, o'tmishi, buguni va ertasi namoyon bo'ladi. O'yinsiz bolalar hayotini tasavvur etish qiyin. O'yinlarning har biri o'zicha mustaqil folklor asaridir. Uning ilk namunalari qadim zamonlarda yaratilgan bo'lib, asrlar davomida yosh avlod uchun o'z-o'zini tarbiyalash, mavjud shart-sharoitga ko'niktirish, chiniqtirish vazifasini o'tab kelgan.

O'yinlarda xalq turmush tajribasida sinalgan va millat ruhiga yo'g'rilgan jismoniy-tarbiyaviy va ma'naviy-axloqiy qarashlar o'z aksini topgan. Ular bolalarni halollikka, to'g'rilik va rostgo'ylikka, botirlikka, insonparvar va mehrli bo'lishga da'vat etadi. Negaki, aksariyat o'yinlar musobaqa shaklida bo'lib, ijobiy yakunlanish shartlaridan biri - sofdillikdir. O'yinlar bolalar hayotida ijtimoiy, fiziologik, estetik ahamiyat kasb etadi. O'yinlarning ijtimoiy ahamiyati shundan iboratki, bola bevosita tabiat va jamiyat qo'ynida, oila bag'rida yashaydi, o'ynaydi. Bola o'yin vositasida tabiat bilan yaqinlashadi. O'z o'yini uchun zarur bo'lgan predmetlarni: novdalar, barglar, loy, tosh va hokazolarni tabiatdan oladi. Ko'pgina o'yinlarni tabiatning so'lim go'shalarida: suv bo'yida, ariq labida, tog'larning etagida, g'orlar bo'yida, daraxtlar soyasida tashkil etadi. Yoki juda ko'p bolalar o'yin sifatida biror jonivorni boqib, uni parvarishlaydilar, yo biror o'simlikni ekib undiradilar. Bularning barchasidan bola olam-olam zavq oladi.

Bolalar kattalarning turmush tarzini, mehnatini kuzatib, jamiyat hayotini o'zlashtirib boradilar. Oila muhitida kechadigan turli voqeliklar: mehmonnavozlik, ro'zg'or ishlarini bajarish, tirikchilik uchun kurashish ishlari bolalarni befarq qoldirmaydi. Bolalar ularni bevosita kuzatib, nusxa ko'chiradilar-u, uni o'z o'yin faoliyatlarida taqlidan tasvirlaydilar. Shu tariqa bolalarning hayotga tayyorgarligi, jamiyat hayotiga ishtiroki ta'minlanib boradi. O'yinlarning fiziologik ahamiyati shundaki, u orqali bola o'z tabiiy-biologik, ma'naviy-jismoniy ehtiyojlarini qondira oladi. Chunki serharakatlilik bolaning sog'lom va to'g'ri unib-o'sishi uchun muhim bo'lgan asosiy omillardan biri ekanligi tibbiyot xodimlari tomonidan alohida qayd qilingan. O'yinlar bolalarning sog'lom, baquvvat, chiniqqan, epchil bo'lib o'sishlarida katta yordam beradi. O'yinlar vositasida bolalarning tana a'zolari (normal) iskart, kuchli bo'lib rivojlanib boradi.

O'yinlarning estetik ahamiyati shundan iboratki, bola ulardan ma'naviy zavq va bahra, qoniqish olib yashaydi. O'yinlar bola his-tuyg'ulariga shu qadar ta'sir ko'rsatishga qodirki, buning natijasida hatto bola qalbida u yoki bu kasbga nisbatan mehr-muhabbat, intilish, turli ijobiy fazilatlar uyg'onishi, yuksak orzular tug'ilishi mumkin. Masalan, varrak uchirayotgan yoki o'yinchoq samolyotni o'ynayotgan bola qalbida uchuvchi bo'lish orzusi, asfaltga qing'ir-qiyshiq rasm solayotgan bolaning kelajakda rassom bo'lib etishish istagi ma'lum bir o'yin lahzasidagina tug'ilishi hech gapmas. Shu-shu, bu o'yinlarga nisbatan bolalarning qiziqish va e'tiborlari jiddiylashib, muayyan bir izga tushib, nihoyat kasb tanlovi darajasigacha o'sib chiqadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Jahongirov G‘. O‘zbek bolalar folklori, T.: O‘qituvchi, 1975 46-49-betlar.
2. Safarova N. O‘zbek bolalar o‘yin folklorining janriy tabiati, genezisi va badiiy xususiyatlari. NDA. T., 2005
3. Safarova N.O. Didaktik o'yinlarning samaradorligi. "o'zbekistonda ilm-fanning rivojlanish istiqbollari" xalqaro ilmiy-amaliy anjumani. 30 noyabr 2022 y.